

Сучасна європейська соціал-демократія: досвід і проблеми

Володимир Рябіка,

кандидат політичних наук,
народний депутат України

Європейський соціал-демократичний рух на межі ХХ та ХХІ століть максимально ефективно використовує досвід своїх попередників. У тій чи іншій формі продовжуються традиції Л. Блана, Ф. Лассаля, Е. Бернштейна, К. Каутського та інших ідеологів соціал-демократії. Концепція еволюційного розвитку суспільних відносин лишається провідною, незважаючи на її певне трансформування в програмах, а головне – у практичній роботі багатьох національних соціал-демократичних партій.

Посідаючи міцні позиції у політичному житті багатьох країн Заходу, соціал-демократія протягом багатьох десятиліть чинила значний тиск на капіталізм, змушуючи його модернізуватися, пристосовуватися, а головне – враховувати нові соціальні вимоги, зважати на нову структуру суспільства, зміни у світовому співвідношенні політичних і економічних сил.

Можна сказати, що європейська соціал-демократія має величезний досвід політичної та організаційної роботи, в тому числі в міжнародному масштабі (діяльність Інтернаціоналів – I, II і III „з половиною”, Соцінтерну). Особливо важливим є досвід і практика парламентської діяльності, державного управління, вироблення соціальної політики тощо.

Тривалий час найважливішою причиною розмежування в соціал-демократії було питання про визнання чи невизнання марксизму як основної ідеї руху. Для соціал-демократів лівої орієнтації визнання марксизму – догма; для правих – заперечення (спочатку – часткове, а потім – цілковите). Разом з тим, інтерес до марксизму не зникає, а періодично навіть праві намагаються до нього звертатися, хоча б для того, щоб критикувати владу, відповідно зв'язуючи політичний курс.

Ставлення до марксистської ідеології і сьогодні розділяє соціал-демократичну течію. Тут варто підкреслити, що вилучення низки марксистських концепцій, а іноді і марксизму в цілому, і складає базові

положення партійних програм соціал-демократів – це, з одного боку, „данина моді” 1950 – 1960-х років, коли „холодна війна” була в розпалі, а з іншого боку – загальний відхід соціал-демократичного руху від марксистських догм. Та як би там не було, марксизм – родоначальник усієї соціал-демократії, хочеться з цим комусь погоджуватися, чи ні. У Програмі принципів Соціал-демократичної партії Німеччини, схваленій в грудні 1981 року, у розділі „Наші історичні корені” є така теза: „Духовним корінням демократичного соціалізму в Європі є християнство, гуманістична філософія, догмати епохи Просвітництва, вчення Маркса про історію і суспільство, а також величезна практика робітничого руху” [1, с. 12].

Питання про власність, точніше, про її форми, постійно перебувало у сфері уваги соціал-демократії. В програмних положеннях абсолютної більшості партій соціал-демократичного спрямування завжди говорилося про ставлення до форм власності, націоналізації виробництва, а також економічного планування і розподілу бюджету, земельної реформи тощо. У міру відновлення (після Другої світової війни) і розвитку господарства найбільш революційні, кардинальні формулювання в програмах партій пом’якшувалися чи вилучалися зовсім. Наприклад, питання про суцільну націоналізацію було знято у програмах соціал-демократів Австрії, Бельгії, Данії; вже 1949 року на з’їзді Норвезької робітничої партії було не тільки знято тезу про націоналізацію, але й тезу про класову боротьбу було замінено на тезу про класове співробітництво.

Все активніше впроваджувалася ідея „економічної демократії”, що перегукувалася з „новим лібералізмом, який поширюється в Європі”. Економічна демократія являла собою концепцію запровадження демократичних принципів у господарську систему капіталістичного суспільства. Згідно з теоретиками соціал-демократичного руху (а до таких належали фабіанці (Англія), Е. Бернштейн, у 1920-і роки – австромарксист Д. Реннер, Ф. Нафталь, який запропонував теорію „господарської демократії”), цей напрям має розвиватися не тільки на мікрорівні „шляхом особистої участі трудящих в управлінні підприємствами” (як приватними, так і державними), але й у масштабах усієї національної економіки [2, с. 272].

Зокрема, у Програмі принципів Соціал-демократичної партії Німеччини, прийнятій 1989 року, ідея економічної демократії була вже не просто означена, а й представлена у формі чітко сформульованих положень. Зокрема, у програмі говорилося, що гідність людини і соціальна справедливість вимагають демократизації економіки, адже вона забезпечує й удосконалює політичну демократію, служить реалізації інтересів загального блага і здійснює контроль за усіма формами економічної влади. У цьому ж документі, в розділі про економічну демократію, є теза щодо прагнення до участі усіх в управлінні й володінні

(sagen und haben), а це означає співучасть найманих робітників та їх профспілок в обговоренні питань управління на всіх рівнях і в участі всіх у володінні виробничим майном [1, с. 80-82].

В ідейному арсеналі європейської соціал-демократії закріпилися поняття: свобода, справедливість, солідарність. Кожне з них має вагомий політичний і філософський підтекст, значення якого важко переоцінити.

У широкому розумінні свобода сприймається як „реалізація вільного життя”. У соціальному розумінні свобода пов’язана з добробутом людини, її можливостями і бажаннями. Якщо озирнутися в минуле, то свобода завжди розглядається в кількох її проявах, кожен з яких є складовою розуміння феномена волі. На біологічному рівні свобода може розумітися, як здоров’я людини: здоровому доступно набагато більше, ніж хворому. Людина вільна, якщо може реалізувати свої бажання, за умови, що вони не суперечать глуздові. Тобто, свобода ніяк не означає можливість людини жити на всю повноту бажань і пристрастей. Природно, що на рівні свідомості свобода визначається можливістю вибору. Однак, треба врахувати, що вибір може виявитися „неможливим, якщо всі мотиви рівноцінні” [3, с. 395].

В програмових документах соціал-демократії йдеться не тільки про свободу особи, але й про політичну свободу як таку. Адже політична воля закріплюється, насамперед, в конституції країни. Відтак можна судити про ступінь цієї політичної волі. Розуміння волі невіддільне від розуміння прав особи і всієї спільноти. Конституційне закріплення політичних свобод і прав є найважливішою передумовою вільної політичної діяльності кожного громадянина.

Але ж людина має бути готова до умов свободи в різних обставинах життя, буття. Саме життєві умови породжують конкретно виражену свідомість – індивіда, соціальної групи, класу, спільноти.

Філософ і політолог Х. Оренд (1906 – 1975 рр.), розглядаючи поняття свободи, сприймала його, у першу чергу, як „можливу активність” людини – саме в цьому, на її думку, і полягає джерело свободи. Зокрема, у праці „Про революцію” (1963 р.) Х. Оренд подає саму революцію як процес, пов’язаний з людською діяльністю, з її „активністю”, що, у свою чергу, має обумовити вільне волевиявлення народу [4, с. 26].

Справедливість, яка є ідеалом соціал-демократії, категорія не тільки морально-правова, але соціальна й політична. Справедливість означає рівність, зокрема, й стосовно засобів виробництва, у реальних політичних і юридичних правах. Справедливість – це рівність можливостей, чого в реальному суспільному житті досягти непросто. Соціал-демократія розуміє справедливість як гармонійні відносини між суб’єктами і об’єктами політики, інститутами і громадянами, і, що дуже важливо, між державою і особистістю.

Політична справедливість пов’язується з політичною свободою і

демократією. Основою ж політичної справедливості є „рівність всіх членів суспільства перед законом... Формальна рівність і є підґрунтям політичної справедливості в умовах розвиненої західної демократії” [5, с. 486].

Одним із батьків ідеї справедливого суспільного устрою став Дж. Ролз, автор теорії про справедливість на принципах ринкової економіки. 1971 року він опублікував працю „Теорія справедливості”, у якій закликав переглянути трактування ліберальних цінностей. У книзі досліджуються проблеми співвідношення рівності і свободи, права і блага. Дж. Ролз розглядає свободу крізь призму справедливості, порівнюючи останню з чесністю. Свободи самі по собі уявляються Дж. Ролзу як щось настільки важливе для людини, що їх порушення мають компенсуватися „більшими соціальними та економічними привілеями” [6, с. 690, 691].

Важливо підкреслити, що автор праці „Теорія справедливості” все ж виокремив тезу про те, що будь-яка свобода не може бути абсолютною, однак, будучи „приспосованими одна до одної, вони (свободи – авт.) всі підлягають єдиній системі”. Під системою Дж. Ролз розумів структуру суспільних відносин, що базується на справедливості. Головна ж його ідея формулювалася так: „...розподіл багатства й доходу, влади й відповідальності має поєднуватися як з основними свободами, так і з рівними можливостями” [6, с. 691].

Особливою проблемою, що вже не одне десятиліття дискутується в середовищі соціал-демократії, є проблема насильницьких методів у політиці. Політичне насилля можна розглядати як засіб оволодіння, розподілу, використання і захисту влади, у першу чергу – влади державної [7, с. 574]. Згідно з теорією і практикою сучасної соціал-демократії, протиставлення насильницького і ненасильницького методів у політичній боротьбі визначає стан суспільства; природу його цінностей, що закріпилися на певному цивілізаційному рівні; рівень культури суспільства, об’єднаного сприйнятою абсолютною більшістю населення метою; необхідною правовою базою; відповідний людським вимірам рівень життя [8, с. 355].

В політичних програмах європейських соціал-демократичних партій підкреслюється, що права кожної людини є сукупністю правових норм, що регулюють відносини між громадянами. Її завдання полягає в тому, щоби індивід міг забезпечити реальну можливість вибору – тобто мати такі ступені свободи, які можна реалізувати на практиці. Зрозуміло, права особи, в будь-якому випадку, мають відповідати основним інтересам суспільства, а відтак повинні регламентуватися законами.

Взаємозв’язки прав і свобод настільки багатопланові, що й дотепер побутує немало версій вирішення цієї проблеми. Так, ще в першій чверті ХХ століття У. Хохфельд висунув гіпотезу про чотири типи відносин до права (і до свободи). По-перше, право є свобода; по-друге, право є „строго кажучи”, правом вимоги; по-третє, право є силою, тобто воно може

змінювати власні правові відносини (одних осіб щодо інших, при цьому інші можуть зіштовхуватися з фактом зміни свого становища); по-четверте, право забезпечує імунітет (стосовно зміни правового стану). Положення, запропоновані У. Хохфельдом, вносять ясність у міркування про взаємозалежність права і свободи. Ці положення входять до ідеологічного арсеналу європейської соціал-демократії [4, с. 480].

Усе, пов'язане з демократією, її складовими, сутністю, багатоваріантністю, міститься, в тій чи іншій мірі, в програмових документах соціал-демократичних партій сучасної Європи. І хоча в науці й дотепер немає єдиного, хоч трохи узагальненого уявлення про демократію, в будь-якому випадку можна говорити про її властивості, окреслені у працях відомих мислителів: участь (Ж.-Ж. Руссо), представництво (Д. Мілль), поділ влади (Ш. Монтеск'є), змагання (Р. Даль), децентралізація (А. Токвіль), рівність (К. Маркс), воля (Ф. Хайек). Соціал-демократія розглядає демократію як систему відносин між людьми, як принцип організації суспільства.

Французький соціолог і політолог А. Турен у праці „Що означає демократія сьогодні” пише: „Свобода і демократія здавна ототожнювались з руйнацією соціальних бар'єрів та інтеграцією суспільства і нації”. І далі: „Наш час є часом великих систем, багатонаціональних корпорацій, рекламно-пропагандистських кампаній і тоталітарних держав. Ось чому демократія опиняється тісно пов'язаною з свободою, зі здатністю протистояти приниженню і бюрократії... Та все більша частина світу все більше схиляється до дефініції демократії, що ґрунтується на особистісних, а не громадських уявленнях” [6, с. 735].

Поки демократію, на жаль, можна розглядати як ідеал, що є орієнтиром політичного розвитку суспільства. Проте усі політичні системи, що називають себе демократичними (а до таких належить і Україна), прагнуть культивувати в себе, хоч і поступово, здатність вводити елементи власне демократії, розвивати її складові. До цих складових входить, передусім, політична демократія, що виступає гарантом розвитку інших форм демократії. Тут головна мета – створення громадянського суспільства, розвиток якого передбачає обов'язковість правової держави.

Існували й існують різні теорії, у яких предметом дослідження виступають такі категорії, як „громадянин”, „громадянське суспільство”. Сутність їх полягає в пошукові основних положень, механізмів, що визначають баланс і взаємодію держави і суспільства. При цьому особлива увага звертається на процес перетворення людини, індивіда на громадянина. Головним протиріччям тут лишаються взаємовідносини, а точніше – протистояння між політичним (державою, владою) і соціальним (суспільством, народом).

Перехід до громадянського суспільства припускає, насамперед,

цивілізований розвиток суспільства в цілому, його високу культуру, духовність, відповідність загальнолюдським нормам моралі. Все це має бути притаманним кожному громадянину, що потенційно належить до такого суспільства.

Є ще одна умова, без якої існування сучасного суспільства неможливе. Маю на увазі достатній рівень економічного і науково-технічного розвитку, що забезпечує пристойний рівень життя громадянина. Якщо цього немає, або ці умови недостатні, то у суспільстві виникає нестабільність, спостерігається прогресуюче соціальне розшарування, внаслідок чого посилюється політичне протиборство, що може завершитися соціальним вибухом. Відтак, належить говорити і про економічну демократію, принципи якої представлені в програмах соціал-демократичних партій.

Існує і соціальна демократія, що включає в себе систему суспільних відносин, пов'язаних із соціальним захистом населення, розвитком культурних і духовних засад, а також регулювання потоків соціального забезпечення. Міжнародна соціал-демократія, особливо в індустріально розвинених країнах, саме цей напрям вважає одним із головних у своїй діяльності. Яскравий приклад – Соціал-демократична робітнича партія Швеції (СДРПШ), що протягом своєї більш ніж столітньої історії нагромадила значний досвід соціальної роботи.

Сучасна соціал-демократія успішно діє в країнах, у більшості з яких поняття „ринкові відносини” ніколи не зникало. „Ринок” же, у свою чергу, диктує відносини у всіх сферах людської діяльності. Відзначимо, що за минулі піввіку європейська соціал-демократія переглянула, багато в чому змінила свої погляди на зміст економічної політики. У багатьох документах партій соціал-демократичного спрямування з'явилися виразні ознаки лібералізму.

Згадуючи так звану шведську модель, варто зазначити, що її необхідно розглядати комплексно. Основи цієї моделі було закладено після Другої світової війни, на початку 1950-х років. Ініціаторами її створення були профспілки, а потім СДРПШ підхопила ідею нової економічної політики. Головний її принцип: не існує причин для соціалізації засобів виробництва і відмови від вигод ефективної ринкової системи виробництва заради ідеологічних постулатів. Прагматичність цієї політики полягала в тому, що „немає сенсу різати курку, яка несе золоті яйця”. Децентралізація, зростання виробництва приватного сектора, перерозподіл державної частини прибутків через податкову систему і державний сектор для підвищення життєвого рівня народу, але без впливу на основи виробництва, розвиток інфраструктурних елементів і колективних грошових фондів – ось деякі з найважливіших складових, що стали базовими для шведської моделі соціалізму.

Початок ХХІ століття для міжнародної соціал-демократії став новим

періодом поглибленого і розширеного розвитку її ідей. В усіх країнах, де існує політичний плюралізм, багатопартійність, соціал-демократам доводиться активно боротися за свій пріоритет, за підтримку широких мас і, відповідно, мати можливість парламентським шляхом реалізовувати свої плани.

Найважливішим у теоретичних розробках залишається концепція „демократичного соціалізму”. Як офіційна доктрина, вона існує вже понад сто років. Основний її принцип – парламентська боротьба в межах чинного законодавства. При цьому завжди підкреслюється, що „демократичний соціалізм” – явище не статичне, це процес, у якому мають брати участь широкі маси, і не тільки однієї країни. Соціал-демократи порівнюють „демократичний соціалізм” з новим ступенем людської цивілізації, аргументуючи це тим, що в його основу покладено загальнолюдські, а не класові цінності.

Існує і нова концепція соціал-демократії, так званий „Третій шлях”. Вона орієнтує на постіндустріальний етап суспільного розвитку. Автори „Маніфесту Третього шляху”, Г. Шредер і Е. Блер, виступають проти соціальних зловживань, інфантильності, стверджуючи, що „неприпустимо, щоб людина перекладала з себе на державу відповідальність перед батьківщиною і місцевою громадою” [9, №34 – 35. – 2004] В „Маніфесті” підкреслюється, що цінності соціал-демократії лишаються такими ж, як і раніше, однак необхідно врахувати нові умови життя, розвиток глобальних процесів.

Соціал-демократія народилася і сформувалася в Європі. Протягом десятиліть у міжнародній, і, насамперед, європейській соціал-демократії спостерігався розвиток інтегральних процесів: прагнення до об’єднання зусиль диктувалося потребою вирішення все значніших, глобальних, загальнолюдських проблем. Кінець ХХ століття проілюстрував усій світовій спільноті, якими динамічними і багатоплановими можуть бути суспільні процеси, в яких беруть участь мільйони людей на всіх континентах.

Література:

1. Программа принципов Социал-демократической партии Германии. Декабрь 1989 г. – М.: АОН НИО, 1990. – 100 с.
2. Современная социал-демократия: словарь – справочник / Швейцер В. Я.; под общей редакцией А. А. Галкина. – М.: Международные отношения, 1990. – 287 с.
3. Дидье Жюлиа. Философский словарь: Пер. с франц. – М.: Международные отношения, 2000. – 544 с.
4. Политика. Толковый словарь: русско-английский. – М.: ИНФРА; изд-во „Весь мир”, 2001. – 768 с.

5. Человек и общество: краткий энциклопедический словарь – справочник (политология) / Отв. ред. Борцов Ю. С., науч. ред. Коротец Н. Д. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1997. – 608 с.
6. Антология мировой политической мысли. Зарубежная политологическая мысль XX в. / Нац. общ.-науч. фонд Акад. полит. науки. Рук. проекта Г. Ю. Семигин. – М.: Мысль, 1997. – Т. II. – 830 с.
7. Политическая социология. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1997. – 640 с.
8. **Рябика В. Л.** Генезис и эволюция социал-демократии: историко-политологическое исследование. Монография. – Одесса: Астропринт, 2004. – 400 с.
9. Газета „Товарищ” (орган Социалистической партии Украины).